

15. Жежера В. Заїки живуть в одній хаті півтораєта літ. Газета поукраїнськи. 3 жовтня 2007 р. URL: https://gazeta.ua/articles/peoplenewspaper/_zayiki-zhivut-v-odnij-hati-pivtorasta-lit/184788 (дата звернення: 23.03.2024 р.).

16. Курок О. І., Гриценко А. П. Досвід формування професійної компетентності майбутніх учителів історії у Глухівському учительському інституті у 1874–1917 роках. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 13. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ, 2020. С. 233 – 237.

17. Курок О., Гриценко А., Крижанівський В., Чумаченко О. Глухівський інститут в 1917 – 1924 рр.: між дерусифікацією та українізацією. *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.230105> (дата звернення: 27.03.2024).

18. Курок О., Гриценко А. Заснування Глухівського учительського інституту. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова, Чумаченко О.А., співголова та ін.]*. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С. 19-23.

19. Курок О.І., Гриценко А. П. Організація фахової підготовки майбутніх педагогів у Глухівському учительському інституті у 1870-х роках. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2022. Вип. 50, № 3, Ч. 1 С. 12-24. URL : <https://drive.google.com/file/d/182VCBkC9-qYdkoz1j2mGgLebtmGkpLdo/view> (дата звернення: 17.03.2024).

20. Микола Павлович Стожок (1923-2003) : біобібліогр. покажчик до 100-річчя з дня народження та 20-річчя з дня смерті / Кафедра історії, правознавства та методики навчання Глухівського. нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка ; [керівник вид. проекту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко]. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»). <http://46.201.250.252/handle/123456789/2182>

21. У Глухові пішов з життя депутат, викладач, історик... Глухів.info. 25 жовтня 2020 р. URL: <https://hlukhiv.info/u-gluhovi-pishov-z-zhyttya-deputatvykladach-istoryk/> (дата звернення: 23.03.2023 р.).

РОЛЬ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА В ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ХІХ СТ. ПРО «ПОХОДЖЕННЯ РУСІ»

Кириленко Сергій

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

кандидат історичних наук, доцент,

виконуючий обов'язки завідувача кафедри історії України

Історико-юридичного факультету

У ХІХ ст. процес трансформації історичних знань в українську історичну науку набув чітко окреслених контурів. Українська історіографія виокремилася в самостійну науку, відбувся процес унезалежнення її від російської та польської. Тоді ж, наслідуючи провідні традиції західноєвропейської історіографії, учені переходять на шлях критичного ставлення до джерел і попередніх історіографічних здобутків, започаткувавши цим новий напрям критичної історії [2, с. 157-181].

Під впливом українського відродження, ідей романтизму та козацького автономізму розвивається ідея тяглості української історії, за якою козацько-гетьманська доба розглядається як спадкоємиця доби київської. У цьому розумінні все більше істориків звертаються до княжих часів. З огляду на це процеси «пошуків» в українській і російській історіографії проходили синхронно. Обидві сторони намагалися детальніше розглянути давні періоди, щоб там знайти своїх предків.

Якщо російська сторона більше звертала свої погляди в бік балтійських слов'ян, фінів Поволжя, литовців, угорців, мадяр, готів, євреїв, арабів, тюрків, хозар і врешті варягів, то представники українського національного відродження переважно вважали русь автохтонним слов'янським населенням Середнього Подніпров'я. Такі уявлення неминуче призводили до протистояння двох історіографічних напрямків – норманського та антинорманського, які вели свій початок ще з часів Г.-З. Байера та М. Ломоносова. Але антинорманська концепція М. Ломоносова, незважаючи на підтримку цілої групи його послідовників, на початку XIX ст. виявилася неспроможною захистити себе перед усезростаючим натиском норманізму. Царський уряд шляхом широкої пропаганди засобами літератури, школи, церкви, періодичної преси поряд з теорією офіційної народності намагався вкоренити й теорію про норманське походження Давньоруської держави.

Боротьбу двох концепцій цього періоду слід розглядати в контексті діяльності М. Погодіна, який у цей період активно відстоював ідеї норманізму. Після захисту в 1824 р. магістерської дисертації «Про походження Русі» він по праву посів місце лідера серед норманістів. Розвиваючи ідеї Г.-З. Байера, й особливо А. Шльоцера, руську історію він починав з так званого «прикликання» варягів, які, на його думку, й стали засновниками Руської держави. Період з 862 по 1054 роки він називав «власне норманським». Така концепція стала наріжним каменем запеклої боротьби між норманістами та антинорманістами, що спалахнула з новою силою в історіографії першої половини XIX ст. З одного боку, на її захист виступили М. Карамзін, М. Погодін, О. Сеньковський, А. Кунік, з іншого ж – відроджується, за висловом М. Грушевського, «слов'янська теорія» [1, с. 604], апологетами якої виступають М. Максимович та Ю. Венелін.

Вважаючи себе учнем М. Ломоносова, М. Максимович вважав за честь відстояти перед натиском норманістів концепцію походження Русі великого вченого. Дослідник писав: «А в науці моїй чим далі в ліс, тим більше дров, і треба було в ньому на кожному кроці прокладати собі нові шляхи <...>, а в руках не було достатньо засобів і матеріалів. <...> У 1834 році, коли поширювались розмови про вплив скандинавства на російську мову і на все давнє життя Русі, а також різноманітні вчення про походження Русі, мені потрібно було, не розраховуючи ні на кого, самостійно досліджувати це сумнозвісне скандинавство» [4, с. 86].

У листі до І. Тимковського від 30 жовтня 1836 р. М. Максимович писав: «Руси, які дали ім'я нашим східним слов'янам і з'єднали їх з собою, були зовсім не нормани, а чисті слов'яни» [4, с. 87; 5, арк. 2]. А через рік друком виходить перша антинорманська праця «Откуда идет русская земля по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским», присвячена пам'яті Ломоносова. Взввши за епіграф цитату з роботи М. Ломоносова «Замечания на диссертацию Г.-Ф. Миллера «Происхождение имени и народа российского»» і наголосивши на тому, що у жодного із російських дослідників до XIX ст. немає й гадки про те, щоб руси були

скандинавами, М. Максимович спробував підтвердити єдиноправильність теорії М. Ломоносова.

Розуміючи, що стрижнем вирішення питання має бути з'ясування етнічної приналежності русів і варягів і відповідь на питання, звідки походить і що означає сама назва «Русь», М. Максимович запитує: «Від кого дісталось народу і мові нашій ім'я Русь, що об'єднало собою східних слов'ян, які увійшли до складу Росії? І якщо це не було спільним для них з давнини, то якому народу воно належало спочатку?» [3, с. 9-10]. Щоб об'єктивно відповісти на поставлене запитання, автор вважав за необхідне проаналізувати все те, що вже було зроблене до нього в цій галузі.

Розглянувши відомі йому праці Г.-З. Байера, Г. Міллера, М. Ломоносова, А. Шльоцера, Г. Еверса, Ю. Венеліна, О. Бодянського, М. Каченовського та інших учених, М. Максимович поставив перед собою завдання привести всі розрізнені думки до єдиного знаменника, відокремивши із сукупності візантійських, арабських, західноєвропейських, скандинавських і вітчизняних джерел «світ істини від темряви непорозумінь і сумнівів» [3, с. 16]. Аналізуючи давньоруські літописи, учений наголошував на тому, що вони є не просто історичними джерелами, які переказують події, а справжніми історичними працями з певною концепцією, тому до них варто ставитися критично [3, с. 16].

Поставивши питання про роль русів і варягів у формуванні державності, на основі пояснень літописців та історіографічних доробок М. Максимович стверджує різноплемінність варягів і русів, підкреслюючи, що варяги – нормани, а руси – слов'яни. При цьому він припускає, що руси на півночі могли називатися варягами, але не належали до їх племені, а були тісно пов'язані з племенами поморських слов'ян – ружан, ран, рун, русів, підтверджуючи цим зв'язок власних поглядів з концепцією М. Ломоносова. Рішуче заперечуючи основну думку норманістів про те, що Давньоруська держава була заснована норманами й від них отримала назву «Русь», він доходить висновку про існування Русі ще до так званого «прикликання варягів», окреслюючи її первісну територію у Середньому Подніпров'ї: «Русь діє на півдні, і від неї в Київській області, в землі Полянській починається Руська земля. Там <...> утверджується ім'я Руське <...> Історична річка Рось чи Русь і впадаюча в неї Росава так називалися, очевидно, тому, що на них руси мали одне із головних або перших своїх поселень» [3, с. 45-46].

У своїх працях М. Максимович звертається й до проблеми етимології назв «Русь», «Руська Земля». Щоправда, його конструктивні побудови мають примітивний характер. Учений, лише охарактеризувавши топоніміку Середнього Подніпров'я, приходять до висновку, що в первісному значенні «Русь», «Руська Земля» – це назва полянської землі Середнього Подніпров'я, яка згодом поширюється на північ і охоплює весь східнослов'янський світ. Отже, Київ і є матір'ю міст руських: «Звідси пішла земля Руська! Звідси сини її розтікались грізними станицями» [3, с. 47]. «Таким чином, – підсумовує М. Максимович, – ім'я Русь стало пануючим, його приймали всі, хто ставав під київські знамена служити руським князям. Тому і варяги-скандинави могли в загальній масі називатися Руссю, але не бути справжніми, природними, русами. Так і тепер називається кожен підданий Російської держави, кожен, хто служить Росії» [3, с. 48].

В історіографії М. Максимовича називають прямим послідовником М. Ломоносова у справі боротьби з норманізмом. Це судження справедливе, оскільки

коло інтересів, історичні погляди, методи і стиль дослідження обох учених багато в чому були подібні, а то й споріднені. Прихильник ідей російського вченого, однак, не був позбавлений проявів надмірної емоційності та запальності у спробах дослідити поставлені завдання. Але його запальний патріотизм не применшує важливість унеску М. Максимовича у вирішення несторівського питання.

Слід зазначити й той факт, що ситуація, яка склалася в історіографії за часів М. Максимовича навколо питання походження Русі, значно змінилась у порівнянні зі ста роками раніше. Проблема, як і слід було очікувати, на той час обросла кількома десятками історіографічних розвідок. Ось чому не зважати на їх наявність вчений не міг і не мав права. Визначальною рисою його наукових праць стала спроба окреслити історіографічну ситуацію. На конкретних прикладах М. Максимович першим у вітчизняній історіографії початку ХІХ ст. викрив ті шляхи й засоби, якими норманісти користувалися для обґрунтування своїх думок про скандинавське походження Русі. У загальних рисах учений показав хід боротьби між норманістами та антинорманістами за останні сто років, здійснив спробу критичного огляду літератури, був одним з перших, хто залучив до аналізу ґрунтовне знання філології, етнографії, а також фольклорні матеріали, роботи давніх візантійських, арабських і європейських авторів. М. Максимович один з перших розкрив значення термінів «руський», «Русь» у історичному та лінгвістичному значеннях. Однак, як і його попередники, він все ще перебував під впливом тогочасних методів і прийомів історичного дослідження, вийти за межі яких не мав змоги. Вадюю його наукової методи було й те, що він випереджав власний, раніше заготовлений висновок, підводячи під нього одні історичні факти й ігноруючи інші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський; редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. К. : Наукова думка, 1994. Т. 1. 1994. 736 с.
2. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій. К. : Генеза, 2004. С. 157-181.
3. Максимович М. А. Собрание сочинений. К. : Без изд., 1879. – 736 с.
4. Письмо М. Максимовича к И. Тимковскому // Киевская старина. 1891. Т. 8. С. 87.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ПАВЛОВИЧА СТОЖКА

Гриценко Андрій

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

доктор педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання

Відомий кролевецький та глухівський вчений - кандидат історичних наук (1972), доцент (1976), Відмінник народної освіти УРСР (1974) Микола Стожок народився в Кролевіці 1 серпня 1923 року. Відчувавши, почергово, всі труднощі тоталітарних режимів у дитинстві (колективізація та голодомор, організовані СРСР) та новий нацистський порядок у юності), 20-річний Микола був винагороджений можливістю у вересні 1943 року піти на передову «чорносвітником» [1, с. 4; 3; 16 с. 16].